

(ազգիկ) մարդ կամ, նա մարդիկ կ'ազգրիկ նորա մտ, եւ թէ նա անկարող եղաւ նորա մտ զպու: Բուղայ արշաւեց նորա վերայ, ճակատեցաւ, յաշ- թեց նորան եւ կորել աւեց նորա զլուիք, որ նա ուղարկեց Առլթանին:

Բուղայ արշաւեց Ծանարաց վերայ եւ պա- տերազ մեցաւ նոցա հետ, սակայն Ծանարց ի փա- խուտ գաւթրին եւ հայանեցին նորան: Բուղայ փախուտ գաւթրի սարեցաւ նոցանից եւ սկսեց հայա- ծել այն բնակիչներին, որոնց նա ապահովութիւն կը շնորհէ, կոտորելով նոցանից մեծ բազմութիւն: Սքբա գիւմեցին Եունաց կայսեր, խաղաղաց խաբաւ նին եւ Սլաւոնացոց իշխաններին, որոնք մեծ բազ- մութեամբ միտին գումարեցան: Բուղայ տեղե- կացրեց այս բանի մասին Մուսաւակիկին, որ նշանակեց երկրի վերայ Մուհամադ ի. Նալիդ ի. Եղեզ ի. Մազեազ Եայրանիին: Նորա զառնին խո- զտարները հանգստացան, ստանալով նորանից (կեանքի) ապահովութիւն:

249 թ. Մուսաւին ամիրապետը գրեց հայաստանցի Ալի ի. Եսհեա'ին Հայաստանի վե- րայ, որ խռովեալ գրութեան մէջ էր. Ալին գնաց Մարտիրոսոց քաղաքը: Եղիք յաճակեցան եւ արիւնցին մաշիմներէ երկրի կիսին. այն ժամանակ երկրի քնակիչք գումարեցան Ալի ի. Եսհեա'ի մտ, գրդելով նորան եւ ապահովելով պատե- րազմը Եունաց հետ: Ալի արշաւեց նոցա հետ, ճակատեցաւ յունաց զորքի հետ օստակապէս եւ սպանեցաւ: Եղիք իբրեւ մեծ յաղթութեան նշան վերցրին նորա մարմինը:

(Երբնանիւն)

A. ՆԱՍՏՈՒՄՅՈՍ

Ի ԵՐԱՅԻՄԱՆ ԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

ՀՅՅԵՐԵՆ ԱՅՅՈՒՄԹ ԲՈՒԵ

Խորհրդական բառ մին է, որ յոգնեցու- ցած է երկայն տարիներէ ի վեր լեզուաբանին գիտնոց միաբը: Այս բառը չէր վրկպած Դաւե մեր ազգային մատենագրաց մտադրութենէն, որոնց տուած մեկնութեանց մասին բաւական է մատենանշել Հ. Ղ. Ալիշանի 'Հին հաւատար Էայոց' սիրուն երկը եւ Մսերայ Մազ. Ջմիրու- նացոյ 'Խմբագիր Չափանոյ Բանից'¹ գործոյն

¹ Հրատարակիչ՝ Ջարմար Մսերեանց ի Մոսկուս 1864. Գաւերուանին մէջ 137-44 էջք. հոն մեր մատենա- գիրներն յառաջ բերած անկութիւններն են:

1. Արսմ. Անեհտ. 246 էջ Աստուած կը մեծիկ երբ արտնել:
2. Խոսր. Եպ. Անեհտ. Երեմ. Ժամակարգ. 90. Աս- տուած «Աս մեզ ստուգարանի, թէ աստ-Էսծ զմեզ»
3. Ներսէս Լամբ. Երեմ. Գտտ. 340 էջ. «Եսրդեանց իրացն կոչեցաւ զբարիքն՝ Աստուած, այսինքն՝ աստ անող զուէն յեւթիւն եւ ի գարութիւն, չէիք սպասէս նաեւ Վարդ. եւ զանպէս Վարդ. Վաստիս անող, աստած եւն:

յաւելուածը: Պարզ է որ մեր նախահայրերը արտասանութենէն՝ արտաբնի նեւէն դժուարաւ անգին անցնիլ կրնային. իրենք կը նշմարէին հոն յայտնագէտ ասոր-նէր, հասոր-նէր, հասոր-տոն, աղբտոն եւ այլ նման ձեւեր: Զուգա- դիպութիւն մըն է լոկ, որ ըստ պատահման այս բառերը Աստուծոյ գաղափարը յայտնելու յարմարութիւնը փոքր ի շատէ ունին:

Քանի որ գրութեամբս նպատակ ունինք ասոր-նէր բառին ծագման եւ մեկնութեան մասին մեր տեսութիւնը յայտնելու, բարձալի է ան- շուշտ, որ զնեք այս առթիւ ընթերցանելիաց առջիւ, նաեւ այս բառին նկատմամբ յայտնուած կարծիքներն, որչափ որ գունէ մեր ծանօթու- թիւնը կը ներէ, յուսով որ այսու ծառայու- թիւն մ'ըրած կ'ըլլաք բառիս ստուգաբանու- թեան հետազոտանքուն եւ մեր տեսութեան զիւրմբունքն լիութեան:

Ասոր-նէր բառը ստուգաբանել կամ մեկ- նել փորձող գիտնականները, կամ զայն լուծել կը ջանան եւ կամ օտար անուան մը հետ կը համեմատեն: Առաջիններէն են

1. Dr. Fr. Windischmann, Die Grundlage des Armenischen im arischen Sprachstamme p. 20 ուր ասոր-նէր բառը "եմ" (sein) բային հետ առնուլթեան մէջ կը դնէ, համեմատելով զայն զնոր. *astvat* անա- կանին հետ:

2. Dr. K. Gosche, De ariana lingua gentisque armeniacae indole prologomena, 1747 Berolini էջ 7. կը համե- մատէ զնոր. *actus* (existentia) որմէ կը կազ- մուի *actvat* "գոյութեամբ օժտուած" (= exi- stentia praeditus). ասկից առեալ աշխարհս կ'անուանուի *actvatiti*, իսկ իմաստի կորուստն ասոր-նէր ասեւ զնոր. *quadat* կը համապա- տասխանէ սնակ. *svayavadatta* որ կը նշանակէ "ինքնատուր" (per ipsum datus) "ինքնա- ստեղծ" (= creatus) "ինքնագոյ" (per ipsum existens) նպ. Khodá.

3. Գրեթէ այս կարծիքէն է նաեւ Boeticher, Zur Urgeschichte der Armenier, ein philologischer Versuch էջ 20 (503).

4. Պոլոս Գաար. Արքանապոլսեցի արքա. "Իրհէ (յորմէ եւ ասնկ. Ալլա՛հ) սուս գարանէ Ազգուսմ. պսկեքն՝ ազգեալն" անգ. 142 էջ:

5. Գեւ յառաջ կը բերէ Ծանա. «Աշտուած՝ աշ- արից պատուեալ, կամ արշտուալ. զարեալ յաս (բանս միայ) տուած կամ տուող. եւ վերջապէս նաեւ "յԱրեալ Եղա՞ս կամ Եղալուս, բառէն փոխառուց համարողներ:

4. Dr. Dervischjan P. S., Das alt-armenische φ. Wien 1877, էջ 92—3. Ասորոսը կը համեմատէ հին բակա, *açvant* «մարմնացեալ», (bekörpert) զոր կը ստուգաբանէ *aç-tu* «մարմին», *ak* «եմ», բայէն, *Justif* հետեւելով, եւ *-ant* ընդ. ներկայի *a-nt-էն*. ամբողջը ի միասին կը նշանակէ «գոյող» (der Seiende):

5. S. D. Margoliouth, Armenian as illustrative of Hebrew expos. Times XI, 1900, էջ 235—7. Հայերէն թարգմանեց Յարթը Ս. Ինկէնեան, Բիւրոն 1900, ԻՐ. էջ 333—5. Ասորոսը կը համեմատէ երբայեցերէն «Երևանի» (առ հինն Սարաուղի) *գնդ-astvant* (իբր Որ էն), որով մեկնած կը համարի գիտնականը Չորեքգրեանցն (Tetragrammation) իմաստը: Այս բառը Հայոցմէ անցած կը համարի ասորերէն-արամերէնի, իբր համազոր Եսորի: Հին թարգմանիչը, կ'ըսէ գիտնականը, կ'երեւայ թէ լուծած է իբր *asti-van* = Որ էն: Հեղինակը կը մասնանշէ թէ *Hitzig* իւր *Geschichte Asraels* գրուածոյն մէջ իրեն այս մեկնութեան շատ մերձեցած է:

6. Joh. Joachimi Schroderi *Tesaurus linguae Arm.* Dissertatio p. 43. Ասորոսը կը լուծէ իբր «չորոս», «յառաջ բերող», (*efficaciter, produens*) նշանակութեամբ:

7. Prof. Dr. L. von Patrubany, *Beiträge zur armenischen Ethnologie* 1897, Bd. I, Heft I, էջ 9. Մեծանուն հայ ուսուցչապետը հետեւեալ կերպով կը ջանայ ստուգաբանել այս բառը. կ'ընդունի նախնական *vastu-a-c* զոր կը համեմատէ վեգական *vastu* «բնակութեան տեղ», յուն. *ἄστυ* հետ. միջին *-a-* կը համարի զօրիչ ձայնաւոր (Compositions vocal) իսկ *-c* (= *ծ*) իբրեւ սղման աստիճան (Nullstufe) հնդեւր. *i-g'ի*. հմտ. աւ. *Jasata* «աստուածեղէն ետ. թիւն», պՏԼ. *Jasatan* են:

8. Meillet, *Revue critique* XXX, էջ 22. ասոր սկզբի վանկը յիշեալ *Jas(a)* իբ հետ համեմատեր է. ուրիշ անգամ համեմատեր է հունգ. *esten* «հէր», բառին հետ ու. ՈՒՀԼ, էջ 481: Այսպէս համեմատած է եւ *Gleye*, *Die ethn. Stell. d. Lykier*, էջ 5,

9. P. De Lagarde, *Armenische Studien* 1877, էջ 18. քանի մը կարծիք թուելով կ'անցնի: Բայց *ZDMG. XXII* (1868), էջ 330, առ հրատարակիչն ուղղած նամակաւ մը ասորոսը կը մեկնէ հասրէլ «ասորի բայէն

արմատն է կ'ըսէ *stā*. հոս կը մերժէ վերջիչ-մանի երբայեցերէնի հետ ըրած համեմատութիւնն. ա. նաեւ իւր *Zur Urgeschichte der Armenien*, ein philologischer Versuch. Berlin 1854, էջ 503:

10. Dr. Fr. Müller, *Sitzungsberichte der phil. hist. Cl. d. k. k. Akademie der Wissenschaften zu Wien*, Bd. 48 (1865), էջ 427—8: Նախ կը ջանայ հիմունքներով մերժել *Justif* հին բակա. *açvant* բառին հետ ըրած համեմատութիւնն (ի *Zendwörterbuch açvant* բառին տակ): մտնուանք անձահ համարելով ասոր լոկ *-vantի* հետ համեմատելն: Ինքը ասորոսը երեք մասի կը բաժնէ *ast-ov-ag'*. Առաջին մասին արմատը կը վերտոէ հասրէլ բային մէջ իբր «ասորի. վերջնոյ նախնական նշանակութիւնը կը համարի «feststellen» եւ այլապէս «schaffen»: Նման երեւելիքներ կան կ'ըսէ եւ այլ լեզուաց մէջ ինչպէս հրկ. ԳՏՏ նախնական ընդունելութենէ մը կազմուած բայանուն էր, որ ճիշդ հասորոսի նշանակութիւնն ունէր: Հասրէլ էն կազմուած է հասորոսի բայանունը «Schöpfung» կամ «Geschaffenes» նշանակութեամբ եւ այս իմաստը կ'ըսէ թերեւս իբր նախնական երբեմն երկնքի ալ յատկացուած ըլլայ. ինչպէս Սուրբ Գրոց մէջ իբրք ալ «հաստատութիւնն կը կոչուի:

Լեզուագէտ Հ. Մեծէվիչեան իւր «Արդի լեզուագիտութիւնը» գործին մէջ էջ 119 կը յիշէ գիտնոյն նաեւ այլուր իբր «ասորոսը բաժնելն եւ մեկնութիւնն, որ դժբախտաբար մեր մտադրութիւնէն վերջած էր, եւ յետոյ չկրցայ գտնել, ինքը տեղը չէ նշանակած ըստ պատահմանն:

11. Ցաշեան Հ. Յակոբոս, «Ուսումն Գասական Հայ. լեզուի», չըրացեալ գործոյն 361 էջ ծանօթ. 1: Խօսելով Ուրարտացոց եւ Հայոց լեզուին յարաբերութեանց մասին երկբայութեամբ կը համեմատէ ուրարտ. *asdu*, հայ. հասորի հետ, նոյնպէս *is-tu-bi*, *is-tu-a-da* հասորի կամ «տեղ-եմի» հետ. յետոյ յառաջ կը բերէ *as-ta*, *as-te*, *as-ti*, եւ ասոնցմէ, կ'ըսէ, «եթէ կամիցի դը», կը մեկնուի հայ. ասորոսը բառը. այլուր էջ 481 անդրադառնալով բառի վրայ, կ'ըսէ, «Զօր ամենեքին մեկնեն եւ ոչ որ գտանել զուղիղ մեկնութիւնն կարէ»:

Օտար անունաց հետ համեմատողներն են 12. Լա կրող իւր բառագրոց մէջ էջ 331. ուր ասորոսը բառն Մարաց Ատիսայ

գէտ թագաւորին անուան Տես կը համեմատէ իբր աս-վածք (= *ast-vades*) որուն վերջին տառն յուն. $\gamma\eta$ հնչումն ունեցած ըլլալ կը կարծէ. Հմտ. Բազմամէլ 1897, էջ 8, Ե. ՅԵ. զայի գրութիւնը:

13. Ենտէն ՀԱ.Ի մէջ 1904, էջ 272 յայտնեց տարբեր տեսութիւն մը, զոր արդէն յայտնած էր ZDMG. Հտ. ԾԳ. (1899) III, էջ 458, Die Inschrift I von Jerabis վեր- նագրով յօդուածին մէջ. Տոս գլխաւորաբար մեկնութիւնն ի նկատի առած է: Աստուծոյ (= *astuats*) կը կռուէ **Ostatos* (ըստ Ստեփ. Բիւզանդացւոյ **Αδανα* բառին ապ) նիլիկայի մեծ դից անուան Տես, որուն Տեսգոյնը **Ostvatso* կը համարի. Ծի կորստեան մասին կը համեմատէ յուն. *Θάνα* քսենոփոնի *Τυναφ* եւ **Αραδος* փիւնիկ. *Arwad* Տես:

14. Դոկտ. Յ. Թիրեպքեան, Արտաշէր Բարական Կարնամակ, պահլ. բնագրէն թարգ- մանեց հանդերձ ծանօթութեամբ, Փարիզ 1907, էջ 90—2. Պահլաւ *Ugdês* (ըստ *Nöldeke* ընթերցման) աստիճ (ըստ Փ. Թ. Բ.) եւ կամ աստուծոյ (ըստ Հեղինակին ընթերցման) բառին Տես նոյնացընել կ'ուզէ Գոկ. Թ. աս- տուծոյ. աստուծոյ կը նշանակէ **կուռք*, շաս- տուած, (*Abgott*). Հեղինակը իւր ընթերցումն եւս հաւանական ցուցընել շանալէն ետքը դժուարութիւնը բարձած կը համարի իւր տուած մեկնութիւններով: Ինչ որ իմաստին խորանակն կը Տայի այն իբր բառնայ Դոկտ. Ը, լայց համեմատութեան մասին դժուարին է նոյն իսկ Տարաւորութիւն նշմարել:

15. Ըստ մեզ, աւելի մտադրութեան ար- ժանի են կազմութեան եւ իմաստի կողմնէն միանգամայն Ասորեստանեայց *Astarte* դիքն, որ ոչ միայն քանանացոց քով, այլ նաեւ Հասոց քով իբրեւ գլխաւոր դիցուհի պաշտու կ'ըն- ղուէր (տ. ՈԳՀԼ. էջ 104—5). *Astarte* կար նաեւ Կարքեգոնացոց եւ փիւնիկեցոց քով, յետոյ Ռոբովմայ ժամանակներն մուտք գտաւ Հրեից քով ալ եւ Ս. Բորց մէջ կու գայ *Ašerim*, *Ašeroth* եւ *Aštaroth* յոգն, ձեւով. Հմտ. *Altertümer d. Bibel*. Dr. B. Schäfer, 1891, München 224 էջ:

16. Տաշեան Հ. Յ. նոյն երկին մէջ (էջ 96—7) մտադիր կ'ըլլայ Յէլ-Ամառնայ գտնուած արեւելի քանդակներուն մէջ ընթեր- ցուած *Ašdata* կամ *Uašdata* Եփրատեցոց պաշտօնէի մ'անուան (ըստ *Bezold-Budget*, *Tell el-Amarna Tablets*, 156 եւ 146),

զոր հաստեան-հայ անուն կը համարի յամէ 1400 Ն. Ք.: Անուան առաջին վանկը իբր *Was* նիլիկեան Հասոց դից անուան Տես կը նշմարեն. իսկ վերջին *-data* յուն. *-δοτος* հին հայ. **datos* կամ **dotost* (= **տամ*) կը համարի: Անուան մէջ դժուար չէ նշմարել աստուծոյ բառին առաջին վանկը եւ ամբողջ բառը ապահովապէս Աստուածատուր կը նշա- նակէր: Լ. Տաշեան (ՈԳՀԼ. 189 էջ) կը գիտէ նաեւ Պամփիլիզացոց քաղքի մ'անունն **Ασπεν- δος* հնագոյնն **Ασπενδος* (ըրամոց վրայ *εσπενδως*) զոր կարելի է մեկնել իբր սեղի **սուրբ*, նուիրեալ Աստուծոյ. *ασπεν-δος* մարթիցէ որ համեմատել ընդ աստուծոյ:

* * *

Անցնելով մեր տեսութեան՝ աստուծոյ բառն շրթ Կազմիչ անկախ տարրներու կը բաժնենք. աստուծոյ: Այս մասունքներէն ամէն մէկը իմաստին զարգացման համեմատ, քովէ քով բարդուած են եւ ժամանակին տիրող ձայնական օրինաց ազդեցութեան ներքեւ. այս վերջնական ձեւին հաստե են արդէն Ե.րզ դարէն շատ յառաջ:

Ս. 1. Աստուծոյ երկբայութեան նախա- րիական \sqrt{as} , հնգեր. *as*, սնկիր. *as-asm* *asat*, լիւ. *esmi*, սլ. *ecmi* լատ. *sum*. յուն. *εμυ* եւ հայ. ԵՄ (**Եմ*) էական բային չի բաժնուիր: Թէ Տին ազգաց քով այս բառը իրապէս գեղարեցոյն գաղափարներու յայտարար կ'ընց ընտրուած է, բաւական է հայեցուածք մ'արձակել, վերոյիշեալ գիտնոց գրեթէ ամե- նուն կարծեաց վրայ. բայց մասնաւորաբար ժամանակի մասին Լ. Տաշեանի գիտողութեան (թիւ 16) ուր մինչեւ 1400 Ն. Ք. արձա- նագրութեան մը մէջ գրեթէ այս պաշտօնով գործառուած է, Հմտ. զեռ սանսկիր. *asvatn*, *asvatn* **բնութեան դիք*, Այս մասին կազմու- թեան խոր հնութեան մեծ նշան է նաեւ այն- չափ Տին ազգերու մէջ ալ նոյն իմաստով ընդ- հանրանալը:

2. Իսկ Պր. Պարթուրեանի Տես հնգեր. *v-as* **բնակիչ*, շմեկնելուս գլխաւոր պատ- ճառներէն մին է, հայերէնի ձայնական օրինաց չհամաձայնութիւնը, Հնգեր. բառակցութեան *v-ի* եւ է հետք մը թողուցած է հայ. բառե- րու մէջ սովորաբար սկիզբը: Անոր համար շատ հաւանական է հոսոյս բային այս արմատէն մեկնութիւնը. Հիւրմանն *Arm. Gr. Ի կարգին՝ հոսոյ կը գնէ միայն, համեմատելով գերմ. fest*

նախնական *fastu*-ի հետ, որուն հոսոյի հետ աղբու ունենալը հաւանական կ'երեւայ (տ. Պե. զերան. Նպաստ մը Հայ լեզուի պատմ. 74 էջ) թէ որչափ նպաստուոր է այս կողմանէ հոսոյի կրկնական ձեւը ակնյայտ է: Բայց է՞մ (հոս, էոյ, որմէ էոյ) բային Տոս պատշաճօրը աներկրայ է. հմտ. ստակր. *vāsati*, «բնակի», *vanhaiti* «մնայ, յամէ», (*verweilt*) հրգ. *wesan* «ըլլալ», կարծեմ յանգգնութիւն չէ առաջարկել նաեւ հայ. է՞մ գոյականը, որ անստեւ եղած է, իբր մակր. *vasati*- «բնակութիւն, բոյն», *vāsti*- «տեղիք, արբուիք, տուն», բառի մասին *Hübschm. Arm. Gr.* կ'ըսէ գոժուարւս հոս կը պատկանի: Միւր կողմանէ Սկիւթացոց եւ Իբերացոց *Hestia* գլխաւոր դից անունն ինչպէս եւ *Wasdata* հասան անունն կը ցուցնեն թէ *v-as* եւս բառական միջոց ընտրուած է բարձրագոյն գաղափարի յայտարար նշան ըլլալու:

Բ. Երկրորդ մասը - Գ՝ եզակի երրորդ դէմքի դերանունական ծանօթ հնգեր. -ն մասնիկն է, որ գրեթէ անաղարտ մնացած է յունական իտալ. սլաւ. եւն լեզուաճիղերու մէջ, իսկ հայ. ի մէջ առանձին օրինօք -յի շքրուած է, այս բառի մէջ շնորհիւ ուրոյն կազմութեան եւ իմաստին նոսրականութեան անվթար մնացած է, իբրեւ ճշմարիտ վկայ բառիս կազմութեան արաբոյ կարգի հտուժեան:

2. Այս երկու տարրով, արդէն ստացած կ'ըլլանք բառ մը, որ ոչ միայն բառական՝ այլեւ յարմար է Աստուծոյ գաղափարը յայտնելու. *astē* ուրեմն ըստ ամենայնի Ս. Գրոց Թբ էն է (ծ օն), որ Աստուծոյ գաղափարը յայտնու ամենայնայն միջոց ընտրուած է: Ըլլալը, (*st in*) մարդուս համար ամենաէականն է նախնական գաղափարն է, ուստի մարդուն ուղիղ խորհոյ դութիւնը այդ պատուական գաղափարով մանաւանդ, դաւանել ուզած է իւր Տէրը. Որ էն (*astē*) չէզօք եւ չեղանալ իմաստով. է՞ ոչ ի ձեռն այլոյ ուրուք այլ յիջնէն, ըլլալը նշանակութեան բովանդակ տարածութեամբ, եւ ամենկատարեալ կերպով: Սակայն այս գեռ գերագոյն էակը յիջեան նկատելով յօդուած է. հարկ էր զայն նաեւ իբրեւ պատճառ եւ սկիզբ փմենայնի ճաննալ, եւ այս նոր դարգացեալ գաղափարը նոր յատուկ մասնիկով մին ալ յայտնել, եւ մեք այդ մասնիկը կը համարինք

Գ. Երրորդ տարրը - Դ՞ հնգեր. -*antē* է հմտ. յուն. -*ant*, լատ. **-ens -entis* եւ ոչ այնչափ հնգեր. -*vanitē*: Այս ներգ. եւ չէզ.

ընդունելութենէն հայերէնի մէջ զարգացած մասնիկներն բազմաթիւ են, -ոս, -ոթ, -ան, -ոս, -ոթ (թերեւս եւ) -ն. հմտ. *WZKM. Bd. X, էջ 349, Fr. Müllerի* յօդուածն, եւ *Brugmի Grundrissը* որուն մէջ այս մասնիկներուն նման մեկութեան հանդիպած ըլլալը կը յիշեմ. բայց այժմ տրամադրութեան տակ չունիմ, ճիշդ տեղը նշանակելու համար:

2. Այս -ոս իբրեւ ներգ. ընդ. ներկայ նախնարար -*ant* ձեւով աւելցած եւ եղած է **astē-ant* որ է «գոյացոցիչ, արարիչ», Աերոյիչեալ գիտուններէն ոմանց հրկա. նման բառին հետ ըրած համեմատութիւնն քիչ նպաստ չէ մը այս ի յարաբարունէ առած մեկութեան: *Fr. Müller* ինչպէս վերը տեսնող առանձին անկախ տարր կը համարի -*ant* իբր -*ava*, սակայն առանց մեկնութիւնը տալու: Պր. Հ. Պե. զերանի -*ant* իս առած մեկնութիւնն՝ ինձի ընաւ հաւանական չ'երեւար. վասն զի նախ այսու ոչ միայն -*ant* ընդհանրացած իմաստը չի մեկնուիր, այլեւ կիրառութիւնը առեղծուածային կը մնայ:

3. Արդեւս բառի մէջ -*ant* նախ **-ant* հնչանէն անցած է, ինչպէս նաեւ յամենայն դէպս միւս իբր ընդունելութեան ներկայ եզրը -*ant* երբ. *q. o. -ant* եւ *ant*. ինչպէս որ զբարբարի ինչ ինչ առութեանց մէջ մնացած է եւ աշխարհագրայի սովորական, ընդ. ներկայի վերջաւորութիւնն *-ant* է: Թէ երբ եւ ինչպէս եղած է այս ձայնաշքումը, վճռականապէս զգոժար է որոշել: Գուցէ ներքին ըլլայ կարծել թէ այդ երեւոյթի մասնակր գրին գիւտէն շատ յառաջ լրացած չէր, եւ պատճառը մեր -ին ինչ ինչ դիպաց մէջ, մեղմ գը. Սի հնչին ունենալն էր, *q. o. -ant* նախ եւն բառերուն մէջ. այս է անշուշտ պատճառն՝ որ ստորական եւ յուն. երկար *ant* չիօթմ երկով՝ մերթ -*ant* եւ երբեմն *-ant* կը գրեն թարգմանիչք. օր. Եփրեմի թարգմանիչն կը գրէ Հ. Ե. Ա. էջ 68, «Եսոյայ երկրորդում» էջ 302 Եսոյայ. նաեւ Եջով ասորոյն ազգացութեամբ 305, եւ միւս կողմանէ նոյն էջերուն մէջ կը յայտնէ սովորական Յեսոյ, Յեսոյայ եւն ձեւերը. Նոյնը կարելի է թերեւս ըսել թ-վանս եւ թ-մաս, Եսոյան եւ Եոնան, Մով-եո եւ Մոսես եւ նման ուղղագրութեանց մասին: Այս Ս հնչմամբ -ը, գրի գիւտին ժամանակ

1. Ինքու -ուածի մէջ -ուն-ն կը մկնէ -ում լեզուութեան -ասմ. ներկայի ուն. այսպէս կալուածը *կալում է. ըստ հետեւորդի ստուածն ալ *սատում է պետի ենթադրէ:

օր առջեւ ենթարկուեցաւ ծանր վտանգի, վասն զի մէկ կողմանէ չէին կրնար գրեւ փափուկ -ը՝ ձով ինչպէս որ հոլիւ՝ պատիւ, առան եւն ձով չէին գրեր. միւս կողմանէ նոր ու ձայնաւորին նմանութեամբ շփոթութիւն յառաջ եկաւ: Օգտք է ենթադրել որ այն ժամանակ իրաւ եւ մեղմ զի խորութիւնը մեծ էր որ աւելի մեծ շփոթութիւն յառաջ չեկաւ եւ առհասարակ հայ, բառերու մէջ ուրիշ դիպաց մէջ, հազութիւն նշմարուի շփոթութիւն մը. ինչպէս որ բառերու ստուգաբանութեամբը կը տեսնուի: Սոյն կարգի շփոթութիւն մ'ըլլայ թերեւս Յսկ. Ես. 13 էջ նովանս ուղղագրութիւնն՝ փոխանակ նոսանս («հարսուեսս իմաստով, ինչպէս կը դիտէ շրատարակիչն»):

4. Այս երեւոյթին աներկբայութիւնն կը ցուցնէ հայ, շատ մը բառերու զննութիւնն: Դռանամ եւ լբանամ, չու եւ չբայ, ան եւ առգանեմ. բողբոլին անհնարին և մեկն առաւան հոն տեսնուած -ը նայս Ս Տնշմամբ ենթարկուելու, եւ իը ինչպէս եւ մեղմ -ը հայերէն ձայնական օրինաց համեմատ չի կրնան անցնիլ. ինչպէս կով՝ կոփի, հով՝ հոփի առանձն ագանեմ, արեւ՝ արեւակն եւն: Սանսրիտ եւ լիւ. բառերու հետ այս բառերու համեմատութենէն յայտնի կը տեսնուի, որ բառերու մէջը յերեւան եկած է ուրիշ լեզուաց ոչ անմանօթ օրինաց համեմատ, ի է ծագած ենչ հմտ. Hübsch. A. 1. m. Gr. յիշեալ բառերուն կարգին: Ուտի եւ Ս Տնշմամբ - ի մը, օ ի առջեւ տղելու եւ լով - ձայնաւոր մը կազմելու հասարքը, սկսած էր գրի գիտուէն շար յառաջ եւ կը տեսէր մինչեւ նոյն ժամանակ: Այս շրջանն վրայ աւելցընելու է եւ ուղղագրութեան նմանութեան ազդեցութիւնը եւ գուցէ կարելի ըլլայ մեկնել ոչ միայն ընդ. ներայի - առ եւ - ուն՝ այլ եւ գործիականի մէջ խառնաձողանձ - փոխանակ - ու ի: Իսկ - ոգոս - օ թ բառին մէջ այս շրջանն շատոնց եղած ըլլալու էր. բայց վերջին - օ թ մասնկան

աւելնալէն ալ շատ ետքը: Թերեւս չէզոք ընդ ներկայի - ուն ի (չ. օ. խօսուն, ասուն, զգայուն եւն) մէջ նախ կրցաւ - ձի պատճառաւ դիւրատ տեղի ունենալ այս ձայնաշարումը եւ յետոյ - ուն ի ազդեցութեամբ անցաւ նաեւ ներք. - ուն ի (չ. օ. ազգոս, հասոս):

5. Միտ դնելու է նաեւ որ - ուն (- ուն) գրաբարի եւ աշխարհագրարի մէջ ունեցած այժմու իմաստով չէր նախնաբար, չ. օ. «սիրելով սիրեցից» եւ աշխարհագրար «գայն տեսնելով» բացատրութեանց մէջ, այլ - ուն կը նշանակէր բուն - ուն (գործող եւն), իբր ներգործական ընդունելութեան ներկայ: Ինչպէս որ յոյն եւ իտալական լեզուաց մէջ նոյն արմատը աւելի անարատ մնացած է նոյն իմաստով, թէեւ մերի- նին իմաստն ալ միեւնոյն ժամանակ ունի հիւսայ:

Գ. Չորրորդ կազմիչ տարրն է - օն, զոր շատ մէտ եմ հնդեւ. - vanti է. ընդ. ներկայից մեկնելու, վասն զի ուրիշ ենթագրութեանց մեջն է եւ ոչ մին հասանալանութեան նշոյն տեսնուած: Ստոյգ է Պր. Պեդերան զուտ - իէ - ձ՝ ընդունողներու տեսութեան՝ Փր. Միւլլերի հետ չի կրնար հանգուածել, բայց գուցէ մասնակի ընել կարելի ըլլայ -vanti ի զարգացման կէտ մը, որ - ձ ի գոհացուցիչ սկիզբ համարուի կարեւնայ: Մենք այս մեկնութիւնը կու տանք. -vanti (հմտ. յուս. Fevt որմէ -Fav եւն լաւ. *vanti, *vonuso, *vosso, osus.) հասարակաց տիրող օրինաց համաձայն դիւրաւ կը տեսնուի - օն: Փր. Միւլլեր - օն միայն - ցի ի սիւրանդ կը համարի թերեւս այն նախագաղափարէն շարժեալ թէ հոյ - րծը՝ - օնէ՛ բային հետ աւելութիւն ունի: Վերջին տեսութիւնս, նաեւ Մէյէ՛ ի թերթին Zeitschrift f. arm. Ph. II 28 էջ (Կարսի Historische Gr. d. Kilikisch-Armenischen ընտիր գործոյն մատենախօսականին առթիւ) իրրեւ ոչ, անհնարին կ'առաջարկէ. զոր սակայն մտքէ անգլ. անցընելու չէ՛:

1 Չու, ընդայ ուղղագրութիւնը հնարաւոր ց'ընէ համեմատեալ նաեւ հայ. ում եւ ոը, գիտովն եւ երկօրին. բուրդովն եւ բուրդեցեան, ամենիկն եւ ամենրեան, արդ տամտապի եւ *արմատաի անմիկն թացած ձեւերը: Մէյէ օրշափ կը յիշե՛ծ նրկործան, հոգնործան ձեւերուն մէջ երկակի ձեւի մը թացողը նշմարել կը փորձէ. բայց կը թուի թէ ասոնց մէջ աւելի զորեխակովի վրայէ մեկ- րայցած ձեւեր փնտռուել է ինչպէս զբեր «փորովն երթալ» ասին մէջ: Իսկ թէ լրջանամի հետ օրշափ ամեն- յութիւնն ունի լրջանամ (լիւզ) ստիպող գիւրին չէ ստու- չիլ: Ընդ իրարու լծորք համարիլ՝ բառակն ինչգիւ կը ծագի Այլաբղձպեան եւ բարբառուեան զբաժն պայ- քարի մասին: Լծորք ըլլալուն Վոգնէ ասոս. ԱՆՁՁՁՁՁՁ բառին մտածանայ իմաստին ալ Գրտութիւնը:

1 Մերեանց նոյնպէս (յիշեալ տեղը) վտաճացած մեր մատենագրաց ասուած մեկնութեան՝ կը շուսց - սուը անեմ՝ բայն շարժել, եւ այն՝ գլխաւորաբար իմաստին պատճառաւ: Արտի զի հոն յայտնուպէս կը տեսնէ ընդ- ներկայ իմաստը ի վրայութիւն յառաջ կը բեր ինու- մսածս, արնսածս, ասկսածս եւն բառեր, որոնք յայտնու- պէս անտալանրի պէս բարբառով բայեալ բայտեսն են: Եւր բայն ալ ինչգիւ, գիւրդեղիտան են: Կրպէս «իմա- տնէլ» Կայն անէլ, Կուեւ անէլ, եւն գրաբարի բացա- արութեանց վրայէն ընդուտ ենս բայց ժողովրդական Վլլար աւուել ողորմած, զթած բառերն ալ կը ողորմ

2. Իմաստի կողմանէ վարանելու բան մը չկայ. նոյն իսկ Պր. Մէլէի յառաջ բերած օրինակներուն մէջ չէզոք ընդ. ներկան իբրեւ ընդ նորը քողով կը փայլի այսպէս երկն-ընդ, ոչ-ընդ, գն-ընդ եւն բառերուն մէջ: Այն եւս ստոյգ է միւս կողմանէ որ այս իմաստով -օջին կիրառութիւնը, որոշ եւ վերագահեալ զիպաց յատկացուցեր է մանաւանդ մեր Ոսկեգարու լեզուն: Ոսկեգարեան մատենագրութեանց քով այս իմաստի կիրառութիւնը միայն Այսրեաննի Գ. կարգի մատենագրաց քով կը յաճախէ, ազնուագոյնները կը խորշին՝ բայց առանց բոլորովին զանց առնելու. եւ այն գրեթէ վերացական (լատինո ուու-իւ եւն) իմաստով միայն. ինչպէս մտադիր եղած է Մեծանուն Հայագէտ Պեղեբան, «Նպաստ մը չայ լեզ. Պրմ. (73 էջ, 2. գ. Գ. ի թարգմանութեան վրայէն) գործոյն մէջ:

3. -օ մասնկան օտոտո- բառին մէջ մտնելուն ժամանակը, այս մասնկան վերացական իմաստ ստանալէն եւ ընդհանրանալէն ետքը տեղի ունեցած է, եւ այն օտոտո- մասին գեոտոտո- Հնչած ժամանակ: Բառիս կազմութեան մտադիր ընթերցողն արդէն, զիտած ըլլալու է, որ օտոտո- տրուած մեկնութեան Համեմատեցանի երրորդ դէպքի անձնատը ետին կը պատկանի. ուստի պարզապէս կը հետեւի, որ այս բառս գործածող ժողովրդեան մէջ, կար միաստուածութիւն. այս՝ առանց պատմութիւնն ու հնարիտութիւնը ի նկատի առնելու: Եւ միեւնոյն ժամանակ թէ որչափ մաքուր. եւ զարգացեալ մտաց ծնունդ է այս բառը, այս իմաստով՝ եւ ոչ պէտք է մտադիր ընել:

Կը ձեայ որ -օ մասին իմաստի զարգացումը մատնանշեք, դարձեալ պարզապէս բառին բնութենէն հետեւցընելով: Երբ նոյն ժողովրդեան մէջ եւս հետզհետէ սքողեցաւ միաստուածութեան գաղափարը եւ շրջակայ ազգաց նման իրենց մէջ ալ տիրեց բազմաստուածութիւնն, գլխաւորաբար քաղաքական ծանր յեղաշրջման եզրեցութեանը, այն ժամանակ միակ անձնաւոր արեւ նշանակող բառն, այլ եւս շէր պատշաճեր խումբ մը աստուածոց, միակին փոխանակեց բազմութիւնը՝ հաւաքական խումբը. եւ շատ բնական է որ Արարչին յարգութիւն նոյնպէս համազօր բառ մը, որ պատշաճէր միեւնոյն

ժամանակ ըզգամութիւ անձնաորութեանց եւ գիւրաւ կ'ըլլար՝ վերացընելով նոյն գաղափարը իբր օրորու-իւն, սրեղծել, օտոտո-իւն. եւ զուգահեփութեամբ վերջին բացատրութիւնս շատ սիրելի է հեթանոս մատենագրութեան: Սրամիտ Պր. Պեղեբան ճիշդ այս տեսութիւնը յայտնած է վերոյիշեալ առթիւ միայն սա տարբերութեամբ որ յարգելի Հայագէտը կը մեկնէ, թէ ինչ կերպով արդէն շատոց վերացական իմաստի Հասած բառը, հետզհետէ դարձեալ իբրեւ բարձրագոյն գաղափարի յայտարար, նորէն նախնական գաղափարին դարձաւ: Գտնուեալ արդարանայ այս մեկնութեամբ նաեւ տեսութիւն մը, որուն համեմատ օտոտո- բառը սոյն իմաստով քրիստոնեայ Հայոց գիւտ է: Չեմ յիշեր միայն թէ ուր կարդացի զայս:

4. Գծբախտաբար պատմութիւնը այնչափ խառն, այնչափ անորոշ է որ հազիւ խորհուրդ հարցընել կարելի է: Հայոց կրօնի մասին չկայ հետեւելի կամ գոնէ հաւանական ցուցուած կարծիք մը, որուն վրայէն դատաստան ընել կարելի ըլլայ: Ըստ երեւութիւն արձանագրութիւնք որչափ որ վստահիլ կարելի է ընթերցմանց, նպատաւոր հայտեցուածք չունին. եւ ոչ պատմութեան Հասակորաց բարձրանք ունին համաձայնելու: Այսու ամենայնիւ մենք միշտ մէտ ենք հաստատելու ինչ որ ցուցուց օտոտո- բառին զմեկնութիւնը: Ոչ թէ խորեանցոյ կամ խորենացիներու միտմիտ հետեւողութեամբ, այլ վասն զի մեր տեսութեան համեմատ ամենայատուկ իմաստով Հայոց մասին ցայժմ հոս հոն քննչաց ըսածներուն եւ ոչ միոյնը հիմնական է: Միտ պնելու է որ մեր իտքը ոչ պարսիկ Արշակունեաց եւ ոչ հին այլարատեան Արշակունի անուամբ իշխող թագաւորաց ժամանակին վրայ է: Մեզի կը թուի թէ խորենացոյ վրայէն հանուած սա գաղափարը ուղիղ ըլլայ, թէ նախահայերը նահապետական ընտանիք մ'էին եւ փոքրիկ անուր՝ Արարատեան բարեբեր եւ ի բնութենէ պատասպարեալ աշխարհին մէջ կ'պստէին, հաստարարմ իրենց նահապետաց աւանդութեան, կամ լուսաւորուած բնածին Զրադաշտի պէս հանձարներէ՝ միաստուածեան էին մինչեւ ազգաց յեղափոխութեան սկսիլը, ուրիշի ազգեցութեան տակ ինչպէս: Մեր այս տեսութեան վրայ անոր համար կը մնաք, վասն զի Հայ բնիկ բառերու ցանկին մէջ չկայ բառ մը բազմաստուածութեան հետքը ցուցնող: Չկայ նոյնպէս բնիկ դիք մը, չկայ Հայ Զրադաշտի ամենաազօտ նշմարը, Հայ աւանդութեան խաւերուն մէջ:

ածող եւն մեկնել, զոր օտոտո կը պատշաճանէ հեղինակը: Իսկ մեզ նպատաւոր այն է այս մեկնութեան մէջ՝ որ -ածք գեոտոտո ընդ. ներկայի իմաստով գոյութիւն ունի: զոր անտես ընելով Մեծանոց, օտոտո-տո է իմաստին գահացում աւելու համար ուրիշ ոչ յաջող միջոցներու ղրկել. առց էլ 138 էնթ.:

Dr. Adolf Rapp իւր գրութեան մասին մտաւորութեան մէջ (ZDMG. XIX եւ XX. Die Religion und Sitte der Perser und übrigen Iranier nach den griechischen und römischen Quellen) կը ջանայ ապացուցանել թէ Երանեանց գրաւոր ազգաց մէջ, ըլլալու էր միաստուածութիւնը, այս գրաւորներէն մին էն Հայք (ինչպէս կը յիշէ Հեղինակն եւս) որոնք ըստ Բուգգէի զարգացեալ ազգ եղած են (Հմմտ. ՀԱ. 1892, Մայ.):

5. Եթէ կարելի է ապացուցուած համարել մեր տեսութիւնը, այն ժամանակ Հայքս կրնանք պարծիլ իրրեւ միակ զարտադէ ազգ, որ ժառանգած ենք Գերագոյն էակին պատշաճող ամենայարմար, ծագմամբ՝ հին, կազմուած թեմայ՝ վճիռ բառ մըս Գինչդեւ կան ազգեր որ իրենց բառացանկին մէջ նոյն իսկ այսպիսի պատուականութիւն կազմակերպուած զուտ բառ չունին, եւ կան նոյնպէս ազգեր, որոնք Աստուծոյ գաղափարը հին դէպ կամ նման երբեմն բարձրագոյն գաղափարի յայտարար բառով կը յայտնեն, ինչպէս յայտնի է՝ Բառիս խոր հեռու թեան մասին մտադիր ըլլալու է որ էական քային -քը հնգեր. Լայոց քով կորուսիլ չեղած՝ արագն կազմուած եւ իբր բնորոշ բառ կը նկատուէր: Գինչդեւ Էստեանս ամենահին արձանագրութեանց մէջ եթէ կարելի է հաւատալ փորձուած ընթերցմանց եւ արձանագրութեանց լեզուին նախահայերէն ըլլալուն ~ քը արդէն անհետ եղած է, ինչպէս է՝ քայի մէջ եւս կորուսուած է շատ յաւանք:

Ե. Աստուած բառին վերջին -ու-ն ծնունդ, հայերէն հին եւ նոր լեզուի մէջ որչափ որ ընդհանրացած է իբրանի բառական տարբեր քերականական պաշտօններով, այնչափ ալ անհնգեր է զայն պարզ հնգեր. ՎԱՆԻ է ծագած համարել: Այս թէ ոչ, շատ դիւրութեամբ կրնայիք առ. *astvanti* (*astu* «մարմին») պարսկերէն:

1. Օրինակ համար ըստ. *Deus* եւ *aut. Boris* ստուգաբանութեամբ աստուած բառին նման աղետական գաղափար էն. որոնց երկուքն ալ արմատներ կան հայերէնի մէջ, բայց փոխառու է Պարսից. առաջինը զնէ *div. dox. qh.* *daeva* նոյն նշանակութեամբ, իսկ երկրորդը եւր ճիշտապէս հայերէնը *բազ.* *բազն.* *բազաւան* է. հետ. *qh.* *daya* հոգ. *daya*... որ Հայոց քով. «դէրս միայն կը նշանակէր զոր երբ «աստուած», կը համարէին: Իսկ արձանագրոյն գաղափարի ցոյցարար բառի մը, յետոյ «աստուած», նշանակելուն օրինակը կու տայ Պեղեքան, (Հայ. դրացի Լեզ. 201 էջ) Մանգու. *teygr* («աստուած») կը համարէ յորն երկինջ նշանակող բառն, ինչպէս եւս օտար *tanry* զոր գերանակող Բաքեր-Աստուծոյ շրջանէն փոխառութիւն կը համարէ:

• ՎԱՆԻ) «մարմնաւոր» հետ համեմատութեան դնել մեր բառը: Սոյն անձահոլութեան պատճառն են մանաւանդ Յ-ին մեր -ու-ի համապատասխաններ. միւշդեռ գրեթէ ամեն լեզուաց մէջ հետքն անգամ մնացած չէ. եւ հայերէն ձայնական օրինաց մէջ կը մնար այդ եղանակ հրէշ մը: Իսկ -ու-ի ոչ դեպքի մը մէջ -ու-ի կարելի է ցուցնել: Մեր -ու-ն մեծաւ մասամբ հնգեր. բաղադրեալ աարներէ ծագում ունի, թէ իբր ձայնաւոր եւ թէ իբր բաղաձայն (երկբարատներու մէջ):

2. Եսայիի է թէ ճիշդ նոյն սկզբէ կը համարինք հայերէնի -ու-ն ինչ սկզբէ որ -ու-ն բառին մէջ մեկնեցնիք: Միայն սա խորութիւնն ընել անհրաժեշտ է. սորոք բառին մէջ -ու-ն կը նկատուէր իբր արմատական առկայութիւն իբր միութիւն մը, իսկ յընթաց գարուց քերականական իմաստով զարգացող -ու-նը, թէեւ նախնաւոր կրկին տարբ. բայց յետոյ իրրեւ քերականական շարժուն մասնիկ կը նկատուէր: Օրինակ թողունք լաւ. (-ens եւն) եւ գերմ. (-ant -ent եւն) վերջաւորող արմատականացած գոյականներն, նոյն իսկ հայերէն Միւրտէ յատուկ անուան մէջ -իւ-ը թէեւ մասնիկ է, բայց արմատականացած: Այսպէս եւ իթէ -իւ-ը իբր բուն իմաստը եւ կիրարկութիւնը փոխէ իրրեւ մասնիկ տակայն Միւրտէ անուան մէջ -իւ- կը մնայ նոյն՝ առանց երբեք իմաստ վրայ անդադուանալու:

3. Հայերէնի մէջ -ու- մասնական հնգեր. աւելն -անի է քան -անի է ծագելուն հիմ կարելի է համարել իմաստի նոյնութիւնը: ՎՊՈՆ կը նշանակէ «բան մ'ունեցող», կամ «բանով մ'օժտուած», ինչպէս լաւ. եւ յուն. նոյն տրամատէն զարգացած *Θυσ* եւ *εως* զ. *ο. χαρισ* «բաշտ թիւն ունեցող», ըստ ամենայնի նոյն իմաստն ունի հայ. -ու-ը. *ու* երկուս, մէքոս: -ու- մասնակին ալ վրայ -ու-ի նման եկած աւելցած է -ու-ը. գրեթէ նոյն կրաւորական իմաստով մանդաւնդ աշխարհաբարի մէջ կը գործածուի միայն վերապահեալ գէպքերու մէջ -ու-ն ինչպէս -ու-ն: Օր. մանգու. *teygr* «դէրս» որչափ էն: Երկու բանի մտադիր ըլլալու է հոս. նախ թէ մեր ըսածին համեմատ -ու- անկախ մասնակին վրայ -ու-ն ուրիշ անկախ տարր մըն է, որ կ'ապահովէ անուղղակի նախ-ու-նի մէջ -ու-նի ուրոյն մասնիկ ըլլալու. հմմտ. ժանգոտիլ, որչափ -ու-ն փոշոտիլ Երկրորդ վերապահեալ դէպքերու մէջ -ու-ն արդէն մասնակին գործածութեան. որ կը տեսնուի նախ յիշեալ քայերուն միայն այս

ձեւով գոյութենէն, եւ երկրորդ՝ որ ժանգոպոծ
 եւն երբեք յերեւան չեն գար -ոսո՞ վերջաւոր
 րութեամբ: Ուստի իբրեւ հաւանական կրնանք
 այս առեղծուածային մասնիկներու համար ըսել
 թէ մին՝ (-ոսո՞) ներգործական եւ չեզոք տարր-
 ներով կազմուած՝ այժմ գլխաւորաբար աշխարհ-
 հարար լեզուին սովորական ներգ. կրու. ի քեր-
 կանական պաշտօնն ունի զ. օ. ոչքոս, ոչքոսի՛,
 ոչքոսո՞ (ուրիշէ մը): Իսկ միւսը՝ կրկին չեզոք ար-
 մասներուն՝ (տարբեր զարգացմանէ յետոյ) բար-
 դութիւնն է եւ կը կատարէ չեզոք կրու. պաշ-
 տմը. զ. օ. ճեմո -ճեմոսի՛, ճեմոսո՞ (ինք իրմէ) եւն:

4. Կման համեմատութիւն մը կայ նաեւ
 -ոսի՛ եւ -ոսի՛ գրաբար յօգնակերտ մասնիկնե-
 րուն մէջ: Բոլորովին համաժող. ենք Պր. Պե-
 դերսնի (Հայ. եւ Գր. Լեզ. 221 էջ) թէ ի զուր
 է մասնիկներուս մէջ նախնական երկակի ձեւ մը
 որոնել: Թերեւս անհնարին շերեւոյ այսպէս
 կարծել. -ոս կամ -ով վերջաւորութիւն մը (ի
 հարկէ յիշեալ արմատներէ) յընթացս՝ մակ-
 բայական իմաստի հասնելէն ետքը՝ հետաքական
 իմաստի անցած ըլլայ: Արդէն վերջին իմաստն
 ունին նոյն մասնիկներու:

2. Աստուած բառին սեռ. ի մէջ, սօսո՞ծոյ
 ըլլալու մասին Պր. Մէյէի եւ Կարստի կարծիքը
 ամենեւին հաւանական չեն երեւար ինչպէս Պր.
 Պեդերսն (Կոլ. 2. 1. Պատմ. 72 էջ) կ'ըսէ: Մէյէ
 (Հմմտ. *Varia MSLP* tome IX էջ 17), 152. *Esquisse d'une Gram. Comp. de l'arménienne classique* եւ ՀԱ. 1904.) այս
 երեւոյթը ըով գրագրաց եւ յետին դարուց ար-
 տասանութեան փոխուելուն կը վերագրէ. իբր
 թէ նախնեաց ԱՅ, ԱԾ (պատուով) գրելուն
 համար երբ յետոյ արտասանութիւնը արդէն
 փոխուած էր, պատուով գրուածը ամբողջապէս
 գրած ժամանակին՝ իրենց փոխուած արտա-
 սանութեան համաձայն սկսան գրել: Գրիթէ ի
 նոյն կը յանգի նաեւ Կարստի (*Historische*
Gr. d. Kilikisch-Armenischen 43 էջ.)
 ըսածը: Բայց այս տեսութիւնը ոչ զոք կրնայ
 զոհարանել. որչափ ալ յինքնան արմատ դիտու-
 ղութիւն մի է այս, բայց գործնականին համա-
 ձայնընելն է ինզիրը: Թէ ի՞նչ աստիճանի նշանա-
 կութիւն ունի Բուգագէի (*Lyk. Studien* I 13
 էջ) Լիւփիանցոյ՝ *Արսաճաճա* քաղաքին՝ *Արս-մա-*
սին՝ սոսո՞ւ ի հետ ունեցած համեմատութիւնն
 եւ վերջոյն մէջ -ո-ին կորուստը՝ սօսոսո՞ծ
 բառին մէջ, -ին կորստեան հետ համասնելն՝
 վրան ծանրանալ չ'աթփեր (*Հմմտ. ՈԳՀԼ. Հտ.*
Ա. 189 էջ ծնթ. 1.):

2. Հանճարեղ Պեդերսն, անձամբ հայե-
 րէն լեզուաւ երաժշտական շեշտի վոյպ գրած
 յօդուածով մը, ջանաց ցուցնել թէ հոս -ին
 կորուստը երաժշտական շեշտի արգիւնք է. զոր
 յեականին կ'ընդունինք: Բայց ստիպուած ենք խո-
 տորիլ իրարմէ. վրան զի ինքը սօսոսո՞ծ բառին մէջ
 -ոս- պարզապէս ԱՅ երկբարբառ կը համարի,
 մինչդեռ մեր տեսութեան համաձայն -ոս-
 * -ՍՏԱ- կը հնչէր, եւ երաժշտական շեշտի աղ-
 զեցութեան տակ * -ով-ին-ոս-ի ձգտելու շրջա-
 նին մէջ մանաւանդ -ին կորուստը տեղի ունե-
 ցած է. եւ այն սեռական հոլովման մէջ: Մինչեւ
 անգամ կարելի է ըսել թէ * -ով-ին -ո փո-
 խուելուն ալ գիւրութիւն տառոյն սեռ. հոլովն
 է: Այսպէս * սօսոսո՞ծ ձեւին մէջ առաջին եւ
 վերջին վանկերու խաղերը միջման մէջ էին.
 * սօսով-ծոյ ձեւին մէջ առաջին վանկին խաղը
 շատ բարձրացաւ. որով բրորորգ վանկին ուր
 գրեթէ արեղծացաւ. հետհետեւ փոքր զազար մը
 հաղիւ մնաց. եւ երբ * -ով երկբարբառ մ'ըլլալ
 սկսաւ բոլորովին անհետ եղաւ զազարն անգամ:
 Մոռնալու չէ -ին չ'ի՛ եւ վապուկ Սի հնչիւնն:
 Ուստի սեռ. ի մէջ եղաւ * սօսով-ծոյ, * սօսով-
 ծոյ, սօսով-ծոյ, Եւ թէ այս կորուստը սեռական
 նէն սկսած է, յայտնի է օղջակարէի մէջ -ին
 անկորուստ մնալէն: Աստուած բառին յօգ. սեռ. ի
 մէջ -ին անկորուստ մնալուն պատճառը, այս
 ձեւին հայերէնի մէջ նորութենէն հիւսոյն իսկ եզ. ի
 մէջ սօսոսո՞ծ՝ «գիբ» նշանակութեամբ, սեռ. ի
 մէջ սօսոսո՞ծոյ կը գրեն մեր մասնագիրքը:

Է. Աստուած բառը գաւառականաց մէջ
 բազմաթիւ ձեւ առած է. զորոնք անցողակի յի-
 շելն աւելորդ չէ կարծեմ՝ Ուղ. ի մէջ կան -
 սոսո՞ծ, սօսո՞ծ, սօսոսո՞ծ, ուսով՝ ձեւերը Աեռ. ի
 մէջ սօսոյ, սօսո՞ծ սօսո՞ծոյ եւ ռուսաստանի մէջ
 շատ տեղեր բաց. սօսոնոյ (*Հմմտ. Յիգրան Դատ-*
աւարդեանցի * Ժող. Հեքեաթները, եւ Հ.
Մատթեոս Հաճեան՝ Կոտորելոյ Ժող. Հեքեաթ-
 ները.): Թէ արդեօք այս գաւառական ձեւերը

1 Հոգույ սեռ. ի մէջ յայտնապէս կը տեսնուի
 որ-Լիւփիան չ'մըն է -իի փոխանակ. իբր հոգի-ոյ ճիշդ աս-
 ու պէս որ լեզուս, -օսս փոխ. -օսսս յայտնի է որ արդէն
 հոս ի մէջ -ս -ին Հոգույ ուղղագրութեան հետ շա-
 տաբեկ կը չտիթեն պատուոյ, աշ. օրուան -ի վերաբ-
 րողները -ՈՍ՝ -իւ՝ վերաբրողները -ՈՍՍ կ'ըլլան: Իսկ
 օրուան եւ արուան ձեւերը, ունին իրենց միջնութիւնը:
 Երկրորդը ՚ի արմատ ըլլալուն՝ պարզապէս Հոգույ ձեւին
 կը վերաբերի. առաջինը իր մէջ կը պարունակէ կրկնակի
 վերջաւորութիւն մը. որ թերեւս իբր սեռ. ի անոնց, ուսմ
 ձեւով՝ օր եւ ուլ ժամանակ ցուցնող բառերու միջ կ'ը
 աւելնայ: Երկուրը յայտնի կը տեսնուի մտմ, մահուան,
 աշխ. հիմայ, հիմայութեան, Կնչկեա թացուստ. Թացուստի-ան.
 թէ եւս կրնայ օրն ալ օրու -ան ձեւով կազմուած ըլլալ:

ոնեւ շեշտի արդիւնք են, այդ ուրանալ անհար
 է անոր, որ առիթ ունեցած է մանաւանդ լօռու
 եւ Գանձակի շրջակայքի գիւղացոց խօսակցու
 թիւնը լսել: Մենք որ առիթ ունեցած ենք լսել
 այդ գաւառականներն, չենք տարակուսիր հոն
 ուժի շեշտի գոյութեան. եւ հաւանական կը
 տեսնենք մինչեւ անգամ երաժշտական շեշտի
 նշխարներ հոն պրպտելու որչափ մեր պատանե-
 կութեան օրերէն քաղուած յուշերուն վառահիշ
 կարելի է: Միայն երաշխադրել դժուարին է
 ինչ արգեօք անկախ ո՞նեւ է ազդեցութենէ մնաց
 ցած է այս երեւոյթը նոյն գաւառաբարբառին
 մէջ՝ թէ օտար ազդեցութեան արդիւնք է: Մեզի
 շատ հաւանական կ'երեւայ որ թաթարերէնի
 ազդեցութիւնը ըլլայ: Եւ յիշուի երկու թա-
 թարներու քիչ մը բարձր խօսակցութեան մէջ,
 օտար մը ամբողջական կը նշմարէ, ձայներու ելե-
 կէջին ժամանակ երկարում մը, մերթ բարձր
 եւ մերթ ցած խազերով, բառերու շեշտին հա-
 մաւնացն. այնպէս որ խօսակցութիւնը միօրինակ
 եղանակ մ'ունի: Ճիշդ այսպէս է Ուրուսեցւոց,
 Ուզուլարցոց Գեօրանեցոց նաեւ Յիֆլիսի
 շրջակայքի եւ այն խաւերուն խօսակցութիւն
 ներք, ուր թաթար ազդեցութիւնը կարգադրէն
 մուտք գտած է: Առանց այսպիսի ենթադրու-
 թեան անմեկին կը մնան սփռած եւ սփռած
 ձեւերը, եւ ճիշդ այս ձեւերը յիշեալ շրջան-
 ներուն մէջ տեղի ունին: Աստուծոյ, սոսոյ եւ սո-
 սոսոյ՝ սոսոյ՝ ժողովրդական կրճատումներ, սղում-
 ներ են: Գժբախտաբար այն գաւառականներու
 մասին ձայնագրական ուսումնասիրութիւնները
 ցանցառ են: Բարձրակի է որ այս կարգի ուսում
 նաօրութեանց ժամանակ՝ հնչմանց եւ արտա-
 սանութեանց եւս կարեւորութիւն տրուի:

Հ. Ա. ՄԻՆՏԻՆՍԿԻ

Ս Ա Ց Ե Ն Ա Ր Օ Ս Ա Վ Ա Ն

ԺԻՍՈՒՄ (ԳԵՐԹՈՒԱՑՆԵՐ. Միաց Մեծարնք — Արամ
 Մտտնեանի յառաջարկով: Գ. Պոլիս. Գրատուն Ջար-
 դարան Երևանք. 1907. 8* ԺԱ + 68 էջ:

Միտուն գործչն, ստուգիւ շատ յարմար
 անուն մըն է Երիտանդը, որ արժիւ երիտասարդ
 բանաստեղծին գաղափարականին հոգին կը
 պատկերացնէ: Երիտանդ գեղեցիկ է իւր պէս
 պէս երանգներով, բանաստեղծը նոյնպէս
 պրպտած գտած է բնութեան մէջէն տեսարան-
 ներ, զանոնք արծնած գունաւորած թ մի ժո-

ղուած եւ գոյնզգոյն ծաղկանց փունջերով սի-
 բուն ծիածան մը ձեւացուցած է: Հայ բանաս-
 տեղծութեան վրայ աւելցած զարդ մ'ըլլալու կը
 ձգտի այս հաստորը, ինչպէս Երիտանդը բնու-
 թեան մէջ զարդ մըն է:

Մենք առաւելագէս այս երկով Մեծա-
 բնեցի խոստացած գեղեցիկ ազագային վրայ
 կ'ուրախանանք. սպագայ մը սակայն, որուն
 ծիածանի աւետած քաղցրահայն արեգա-
 կան եւ կապրտ երկնքին շնամպաստսխանե-
 լու նախագաղափարը կը կռահուի դժբախտա-
 բար: Ար զարմանա՞ծ ինչո՞ւ այս նորարարող
 ծաղիկն ալ ուրիշ սիրուն գրէի մը՝ Վարդաժանի
 պէս, միշտ դէպի տխուրը, դէպի ամպամած կը
 բերի: Ազգի մը բանաստեղծը, նոյն ազգին
 թարգմանը անոր սիրուն է ըսուած է. ազգ մը, որ
 արեան մէջ թաթարած է, ինչպէս անոր բանա-
 ստեղծը առանց արեան բժի պիտի ապրի ու շնչէ
 Բայց թէ մեր բանաստեղծը զայս յայտնապէս
 չ'երգեր, այդ յայտնի դժբախտ հանգամանաց
 արդիւնք է: Կայ այլուր ուրիշ մը, որ իւր
 բաւական յաջող երգերով այդ ոչ նախան-
 ձելի պաշտօնին նուիրուած է:

Մեծարնք կը ցուցնէ նորու ճաշակ,
 ազնիւ եւ փափուկ զգածում, խորհելու յօրի-
 նուածական եւ սիրուն կարգ մը, բայց ոչ նոյն-
 չափ բանաստեղծութեան արուեստ եւ խորքը
 մտնելու կորովութիւն. անոր համար ալ բա-
 նաստեղծը կը զգայ եւ շատ աւելին կը զգայ,
 բայց արտոն որ արուեստին հմուտ ըլլալէն
 շատ անգամ գրչին լեզուն, յարմար թարգման
 չէ իւր սրտին լեզուն: Առաջարկ հաստատու-
 ներու մէջ վերապահում մը, լուրջան ուրիշ
 բան անարկել մը կայ, որոնց ոմանց պատճառ
 բանաստեղծին խոհմութիւնն եւ ոմանց ալ
 գովելի համեստութիւնն է: Բանաստեղծը թէ
 տխուր եւ թէ զուարթ տեսարաններուն առ-
 հասարակ գեղեցիկութիւնը կը ցայտեցնէ կը
 նկարէ, որ բանաստեղծին հօգեկան մարտը եւ
 միամիտ մըման պատկերն է, բայց սակայն հմուտ
 արուեստագիտի մը թերութիւն ըլլալէ չի դա-
 զրի:

Միայն գեղեցիկն երգող բանաստեղծ մը
 կը նմանի պատկերահասնի մը, որ կը նկարէ գե-
 ղեցիկ գոյներով նկար մը, սակայն առանց
 շօքի: Որչափ անբնական է նկարն առանց շօքի,
 այնչափ վաղանցուն է եւ անկատար է բանաս-
 տեղծական մարմին մը, որ միայն գեղեցիկն ու-
 ռոյն կը ներկայացընէ, եւ պատճառն այն է որ
 գեղեցիկը մեր մտաց մէջ իւր գոյութեան ամ-